

GOSPODARSTVO IN DRUŽBA HRVAŠKE V 19. STOLETJU

19. stoletje pomeni na Hrvaškem obdobje konstituiranja meščanske družbe kot tudi afirmacijo kapitalističnega gospodarstva. Natančnih časovnih mejnikov se ne da določiti, smatra pa se, da zaobjema pojem 19. stoletje v hrvaški zgodovini dogodke, ki so bili pomembni za moderen nacionalen obstoj Hrvatov, ki se dogodi v časovnem razponu dveh vojn (konec Napoleonovih vojn 1815 do prve svetovne vojne 1914-1918).

V politični razdelitvi Evrope postnapoleonskega časa, ki je bila določena na dunajskem kongresu 1815, najdemo tudi širša hrvaška področja, ki so bila v preteklih stoletjih ločena (HM, Benetke ali TC). Organizacija HM je preprečila zedinjenje hrvaških dežel, pa vendar v njej najdejo Hrvati ugoden položaj za razvoj preporoda in čuta pripadanju enemu narodu, ki je v gospodarstvu omogočila stike z domačini. Z razpadom monarhije in razdelitvijo velikega dela Hrvaške v novonastalo jugoslovansko državo, nastanejo novi gospodarski in družbeni pogoji za razvoj Hrvaške. Leto 1918 pomeni naravno cenzuro v hrvaški gospodarsko-socialni zgodovini.

V nekaj desetletjih se na Hrvaškem spremeni poznofevdalni sistem v moderno meščansko družbo z vsemi pozitivnimi in negativnimi posledicami. Kljub vsem neugodnim predpogojem na področju gospodarstva v smeri razvoja industrije, železnice, bank in ladjedelništva, zasledimo v kapitalističnem razvoju Hrvaške na začetku 20. stoletja velik napredek. To jim omogoči tuj gospodarski faktor.

Prebivalstvo Hrvaške je bilo v tem razdobju vezano na kmetijstvo in probleme gospodarsko-socialnega razvoja slednjih v 19 stoletju. Kmečka problematika oziroma življenje in dejavnost kmetov sta bila pereč problem. Bistvene procese prehoda v naslednjo formacijo je treba iskati na neagrarnem področju – ti dogodki so v prvi vrsti odločilno vplivali na vaške in kmečke spremembe v 19. stoletju.

Ta povzetek je namenjen pomembnejšim rezultatom zgodovinskega raziskovanja gospodarstva in družbe na Hrvaškem v 19. stoletju.

POVZETEK RAZISKAV: DRUŽBA IN GOSPODARSTVO NA HRVAŠKEM V 19. STOL.

Do sredine 19. stoletja (do razpada fevdalnih odnosov in revolucije 1848/49) ni prišlo na hrvaškem območju do pomembnejšega razvoja industrije, kajti bili so vezani na proizvodnjo **manufaktur**. Pri širitvi manufaktur je bila velika zapreka slab razvoj notranje trgovine v vseh hrvaških pokrajinah kot posledica obdržanja konservativnih oblik kmetijstva (naturalnega) kot tudi zelo omejenega razvoja celinskih in obmorskih mest. **Trgovska in carinska politika** monarhije prepreči afirmacijo manufakturnega gospodarstva v ogrsko-hrvaški polovici in ščiti proizvode zahodnih provinc. Manufakture so zaradi tega živele krajši čas, kmalu propadle in imele veliko izgub za podjetnike ter bile vzor za ostale.

V gospodarskem življenju se je še v 30. letih in začetku 40ih (preporod) čutila odsotnost bank in kreditnih podjetij, ki bi lahko razpolagala z domačim denarjem. Do leta 1846 je bilo kreditno poslovanje zgolj v rokah privatnih podjetij, tudi ustanovitev prve hrvaške hranilnice v Zagrebu je zaradi omejenih sredstev imela majhen vpliv na hrvaško gospodarsko življenje. Razen pri nekaterih fevdalnih posestnikih (magnati, plemiči, cerkvene ustanove) zaradi rent, je bila akumulacija kapitala možna le pri relativno ozki, ampak za gospodarsko zelo pomembni trgovski buržuaziji, ki se je formirala zaradi tranzitne trgovine na jadranskem morju (Sredozemlje) s kontinentalno celino.

Zaradi šibkega razvoja mestne in izvenmestne manufakturne industrije v zgodnjekapitalistični (sreda 19. stol.), predindustrijski Hrvaški je bilo **gospodarstvo odvisno od trgovine**. Nekaj več uspeha v **manufakturnih organizacijah** najdemo v **ladjedelništvu** obalnega dela od Istre do južne Dalmacije in **v lesni ter žitni panogi** (žage, mlini). Tudi tukaj prihajajo impulzi iz kroga trgovcev. Zaradi vseh teh razlogov, srečamo v procesu geneze hrvaške meščanske družbe, poleg razvite inteligence plebejskega izvora, domačo trgovsko buržuazijo kot prvo zgodnjo skupino gospodarsko aktivnega meščanstva v okviru poznofeudalnih odnosov.

Pomembne osebnosti iz kroga trgovcev, lastnikov jadrnic, rečnih ladij, hiš, skladišč v centrih donavsko-jadranske izmenjave blaga do severnih in južnih hrvaških področij, so bile že v zgodnjem obdobju organizatorji in nosilci projektov, ki so realizirali moderna, kapitalistična podjetja v notranjem in vodnem prometu kot tudi na drugih področjih gospodarstva. Primer take osebnosti je **Ambroz Vranjican**, za časa hrvaškega preporoda. Resnične **začetke industrializacije** oz. vdor pare in železnic v gospodarstvo Hrvaške, najdemo še le v prvih desetletjih po ukinitvi fevdalizma v monarhiji.

Razcepljenost Hrvaške v okviru monarhije se odlikava negativno v prvih nastankih klasičnega kapitalizma in industrije. Tu je igrala **pomembno vlogo**, glede na geopolitičen in geoekonomski položaj dežel, **industrializacija prometa**, gradnja **železnice**. Vodilni gospodarski in politični veljaki so že prej poznali problematiko prometa. Tu se pozna negativen vpliv lokalne oblasti posameznih provinc v celini in na obali, so pa kljub temu že 1862 v Zagrebu razpravljali o železniški politiki na Hrvaškem. Ampak za uresničitev potreb investitornih podjetij primanjkuje na

Hrvaškem domačega kapitala. Zaradi tega je imel Dunaj preko Budimpešte glavno besedo pri izgradnji železnice.

Do razpada monarhije hrvaškim deželam **ni uspelo** razcepljene dele **železnice povezati** v celoto. Istra in Dalmacija ostaneta izolirani od severne Hrvaške. Tudi organska povezava Hrvaške s Slavonijo je bila vzpostavljena konec 19. stoletja, ko so prodali gozdove razpuščene Vojne krajine. Zgodovina železnice na področju Hrvaške daje sliko političnega razcepa in gospodarske odvisnosti Hrvaške pod HM.

Več uspeha je moč zaslediti pri domačih podjetniških meščanih na področju **tovarn**. Že pred 50. letom 19. stol. lahko zasledimo industrijske obrate v različnih panogah gospodarstva, prav posebej pri tistih, ki so imeli surovine v bližnji ali širši okolici na razpolago. Poleg centrov na jadranski obali (npr. Reka) zasledimo pohitren razvoj tudi v Slavoniji. **Začetke industrializacije pogojujejo s preobrazbo trgovcev v industrijsko buržuazijo**. Tako nastanejo tudi prve skupine ind. delavec. Tovarne pridobijo na pomenu po vzponu kapitalizma na področju monarhije po letu 1867 (dualizem). Istočasno pride do pomembnih uspehov na področju domačega denarnišva, saj konec 60ih in začetek 70ih zaznamujejo ustanovitve bank in hranilnic.

Že **prva gospodarska kriza** (borzni zlom 1873 na Dunaju) pusti posledice na Hrvaškem (odvisnost gospodarstva od Dunaja in Budimpešte). Zlom borze in vročična investicijska politika po uvedbi dualizma, povzročita v vseh habsburških deželah zastoj gospodarstva. Podjetnikom razvitih habsburških dežel Avstrije in Ogrske uspe ob pomoči državne gospodarske politike preživeti krizo, na Hrvaškem pa ta ista kriza traja skoraj dve desetletji.

To nam nazorno kaže **zgodovina posojilnic na Hrvaškem in v Slavoniji**. 50. in 60. leta so prinesla razcvet financ na Hrvaškem, 1865 sta obstajali v severnem delu Hrvaške dve hranilnici, leta 1870 dve banki in 8 hranilnic, 1875 pa že kar 6 bank in 32 hranilnic. Nato sledi borzni zlom in šele v 90ih letih zasledimo koncentracijo domačega kapitala in ponovni zagon financ (kreditiranja) na lokalni, regionalni in širši ravni. V obdobju 1875-1890 se je število bank povzpelo le na eno, število hranilnic pa na 9. Od 1890-1900 pa obstaja že 12 bank in 34 hranilnic, do 1910 33 bank in 62 hranilnic. Aktivnost domačega meščanstva, ki so imeli neugoden položaj zaradi madžarske oblasti (dualizem), doseže konec stoletja afirmacijo kot rezultat razvoja gospodarstva. Podoben razvoj financ zasledimo tudi v drugih pokrajinah Hrvaške.

Gospodarska odvisnost Hrvaške povzroči težak položaj na področju industrijske predelave po kriznem letu 1873. Ravno v času odločilnega trenutka za industrijo, ko se vzpostavi solidna materialna baza, hrvaške državne oblasti niso mogle pomagati. Pomoč države bi ozkemu kapitalističnemu razredu (dolga tradicija manufaktur, akumulacija kapitala) zelo prav prišla. O tem govori tudi razprava osiješke trgovske in obrtne zbornice iz leta 1880 → 20 podjetji je bilo po 1973 likvidiranih, za kar krivijo specifične odnose države. Oni so krivi, da zelo težko ali sploh ne morejo ustanoviti industrijskih podjetij.

Ugodnejši razplet so imeli na severu Hrvaške, predvsem **na področju Slavonije z izdelavo dog in ostalih lesnih izdelkov** zahvaljujoč naravnim surovinam gozda. Na tem področju ni bilo nobene podobne konkurence iz razvitih predelov HM tako kot pri predelavi kmečkih pridelkov (npr. žito). Zaradi šibke finančne moči in nezadostne organizaciji domačega meščanstva, je lesna proizvodnja prešla v tuje roke (madžarski, avstrijski in tuji kapital na področju parnih žag z velikimi kapacitetami, privatne železnice). Ti obrati nastanejo v velikih domenah Drave in osrednje Slavonije. Na področju Vojne krajine nastanejo domača podjetja z ročnim delom.

Na obalnem območju Hrvaške doleti domače podjetnike podobna usoda v procesu industrializacije **ladjedelnštva** in **plovbe**. Velika materialna osnova in stoletne **izkušnje** so pripomogle pri izgradnji jadrnic kot prevozu. Prodor pare in železa v ta segment gospodarstva, vsili podobne akumulacije kapitala, organizacijo podjetij in obratov kot pri investicijah v železnice ali pri veleindustrijskih podjetjih. Domačini, največkrat brez podpore države, tega sami niso zmogli, zato igrajo v razvoju plovbe pomembno vlogo **tujih faktorji**, ki so direktno povezani z dunajsko in ogrsko vlado (Trst, Reka). Le nekaj domačinov je lahko nadaljevalo s podjetništvom, zaton plovbe sproži veliko materialno škodo meščanskega sloja Dalmacije, severne obale in Istre.

Ta sumaren prikaz gospodarskih fenomenov je imel odločilen vpliv na potek konstitucije posameznih socialnih slojev in grupiranju meščanske družbe na Hrvaškem. **Težave**, ki jih je imela domača buržuazija pri gospodarskih aktivnostih na področju prometa, denarništva in posebej na področju industrijskih podjetij, so bile že navedene. Te težave so **zavrle proces formiranja kapitalističnega sloja**, ki bi bil lahko dovolj močan in kompakten pri industrializaciji Hrvaške. Interesi tujih faktorjev so bili enostranski in proti proizvodnim vejam, ki bi lahko imele veliko dobička. To dejstvo povzroči deformacijo gospodarstva. Še leta 1900 pripada polovica severnohrvaških ind. podjetij lesarski industriji (gozdna podjetja, parne žage, lesne tovarne), ki je vezana na surovine okolice. Na ta način je bila **geneza delovnega razreda** in formacija mestnega industrijskega proletariata (bistvo modernega delavskega gibanja) zelo **v zaostanku**. Največji del delavstva pripada severni Hrvaški do začetka 20. stol. (lesarji, obrtniki.)

Do sedaj so bile **investicije tujih vlagateljev** le v večjih mestih realizirane. Zaradi tega pride do večjih grupiranj delavcev. Tu naj omenimo **Pulo**, najpomembnejše vojaško пристanišče monarhije, kjer so bili v ladjedelništvu in v ostalih panogah zaposleni prebivalci iz okolice. En del velikih tovarniških obratov na separatnih območjih Reke so financirali ogrski podjetniki. V Šibeniku in v okolici Splita sta italijanski in avstrijsko-nemški kapital pred prvo sv. vojno zgradila **tovarno cementa in kemično tovarno**.

Pozitivne **spremembe** socialno-gospodarskega toka beleži Hrvaška **konec stoletja**. Aktivnost domačih meščansko-kapitalističnih krogov se poveča. To se ne pozna le pri širitvi **kreditnih poslov**, temveč tudi na področju **tovarniških podjetij**. Dosedanji pomen predelave lesa pojenja v primerjavi s pogostimi investicijami domačih tovarnarjev na področja mestnih naselbin.

Zaradi tega se na Hrvaškem močno **okrepi mestno tovarniško delavstvo**. Na prelomu stoletja je bilo po statističnih podatkih iz leta 1900 na hrvaško-slavonskem

področju 48% industrijskih delavcev, ki so delali izven lesne industrije, 1910 jih je bilo že 64%. **Število** uslužbencev **se poveča v metalni in strojni industriji, v industriji cementa / opeke in stekla, v tekstilni / usnjeni in oblačilni industriji ter v prehrabni, tobačni, papirni in kemični industriji.** Veliko število novonastalih prehrabnih in tekstilnih obratov je bilo ustanovljenih v mestih severne Hrvaške. Istočasno srečamo tudi val domačih podjetij v centrih mesta.

Lahko trdimo, da je **po** večletnem **zastoju** gospodarstva **zaradi dualizma** (odvisnost od Avstrije in Ogrske) konec 19. stoletja **ponovno vzplamtel proces modernizacije** industrijske družbe meščansko-kapitalističnega tipa vse do propada monarhije.

Analiza osnovnih tokov gospodarstva in družbe na Hrvaškem do začetka 20. stoletja kaže, da je državno-politična razcepljenost hrvaških dežel znotraj monarhije imela negativen vpliv na razvoj hrvaškega naroda. **Podrejen položaj** posameznih hrvaških predelov je pomenil tudi **odvzem možnosti domačim gospodarskim krogom**, da bi lahko vodili gospodarsko politiko. Vpliv Dunaja in Budimpešte je bil vzrok, da se meščansko podjetništvo ni povezalo. Zaradi tega je ostala gospodarska aktivnost na Hrvaškem do propada monarhije omejena na določene province. Le nekaterim podjetjem je pred prvo svetovno vojno uspelo.

Poudariti je treba, da je kljub nezadostni organizaciji povezanosti gospodarsko-socialnega razvoja na Hrvaškem v teku let, pri genezi in konstituciji meščanske družbe in kapitalističnega gospodarstva, prišlo do izraza v različnih predelih Hrvaške. Tu imajo pomemben vpliv strukturalna izhodišča, splošne razmere in pogoji nadaljnega razvoja za celotno področje.